İran Anlaşması ve Ortadoğu'da Yeni Dengeler

İran ile Batılı ülkeler arasında yıllardır devam eden nükleer anlaşmazlık sona erdi. Buna göre, İran'ın nükleer teknoloji geliştirme ve nükleer silah yapma hedeflerinden vazgeçmesi karşılığında Batılı ülkelerce uygulanan ambargo kaldırılacak. Anlaşmanın en önemli sonucu ise; bölgede İran'ın önünün açılmasına paralel olarak yeni gerilimlerin yaşanması ihtimali.

Anlaşmayla birlikte Birleşmiş Milletler (BM) müfettişleri, haklı gerekçeler gösterme koşuluyla İran'da askerî tesislere girebilecek. İran anlaşma koşullarını 65 gün içinde yerine getirmezse yaptırımlar yeniden yürürlüğe girecek.

Batılı ülkeler ve İran arasında varılan son anlaşma ile BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) uyguladığı ticari yaptırımlar ile nükleer enerji alanında faaliyet gösteren özel ve tüzel kişilerin seyahat yasağı kalkacak. ABD ve AB'nin yaptırımlarının kaldırılmasının yolu, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (UAEA) olumlu raporundan sonra açılacak.

Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) olarak adlandırılan koşullara göre İran, gelecek 10 yıl boyunca nükleer AR-GE çalışmalarına devam edebilecek, ancak 15 yıl boyunca elindeki uranyumu kritik seviye olan %3,67'nin üzerinde zenginleştiremeyecek. Böylece İran'ın nükleer silah üretmesi önlenmiş olacak. Bununla bağlantılı olarak nükleer silah üretiminde kritik aşamalardan biri olan santrifüj sayısı sınırlanacak. Çalışır durumdaki santrifüj sayısı 10 yıllığına üçte iki oranında azaltılarak 6.000 civarına inecek ancak bunların sadece 5.000'i zenginleştirme işleminde kullanılabilecek.

İran gelecek 15 yıl süresince yeni uranyum zenginleştirme tesisi veya ağır su reaktörü inşa edemeyecek. Süreci UAEA denetleyecek. İran 10.000 kilogram olan zenginleştirilmiş uranyum stokunu 300 kilograma indirerek 15 yıl süreyle bu miktarda tutacak.

Anlaşma İran'ın bilimsel deney yapmasına engel değil. İran nükleer teknoloji ile ilgili deneyler yapabilecek. Arak Ağır Su Reaktörü UAEA denetçileri nezaretinde hafif su reaktörüne dönüştürülecek

Tüm bu tavizlerin karşılığında İran'ın yurt dışı hesaplarında dondurulan milyarlarca dolar serbest bırakılacak. Petrol ve doğalgaz şirketlerine uygulanan yasaklar kaldırılacak. İran hava taşımacılığı sektörüne, merkez bankasına ve devlet petrol şirketine yıllardır uygulanan yasaklar kalkacak.

Batılılarla yaşanan gerilimin tarihi

İran'ın Batılı ülkelerle yaşadığı tarihsel süreç, Soğuk Savaş döneminde blok lideri Amerikan politikalarından bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda, güvenlik tehditleri dönemlere göre farklılık gösteren Amerikan dış politikasında 1945 yılından itibaren Sovyet tehlikesi öncelik taşıyordu. Bu nedenle İran'ı da içine alan Ortadoğu'da Batı yanlısı rejimleri destekleme siyaseti 1979'a kadar belirgindir.

1955-1970 yılları arasında Mısır'da Cemal Abdünnasır'ın başını çektiği Batı karşıtı sosyalist Arap milliyetçiliğini çıkarları için bir tehdit olarak gören Batı; İran, Suudi Arabistan ve Türkiye üzerinden karşı blokun lideri Sovyetler Birliği'ne yönelik bir kuşatma hattı oluşturdu. Bağdat Paktı 1955 yılında imzalandığında İran, bu bölgesel savunma gücünün en önemli ülkelerinden biriydi.

Şah döneminde ABD'nin en önemli müttefiklerinden olan İran, özellikle önemli bölgesel sorunlardan ve Arap-İsrail savaşlarından sonra gelen petrol krizlerinde Batı'nın can simidi gibiydi. Ancak Soğuk Savaş'ın en önemli aşamalarından birinde, 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi ve Tahran'daki Amerikalı rehineler krizi, bu bölgesel hatta büyük bir çatlak açtı. İran ile Batı ülkelerinin yolları ayrılmaya başlarken, Humeyni'nin Amerika'yı "Büyük Şeytan" olarak adlandırması ve ABD'nin devrime yönelik düşmanca politikalarının sonuçları bugüne kadar uzanan bir hesaplaşma döneminin başlangıcı oldu.

ABD ve Avrupa, Fars Körfezi'nde kendi çıkarlarıyla uyumlu bir müttefiklerini yitirmiş ve bu durumdan

endişe duymaya başlamıştı. Devrimin bir domino etkisi yaparak bölgedeki diğer Ortadoğu ülkelerini de etkilemesi senaryosu, Batılı ülkelerin İran'a yönelik şiddet politikasının en temel gerekçesi oldu. Devrim ihracı konusu bugün bölgesel politikalarda en hassas konulardan biri olmayı sürdürüyor.

2001 yılında Afganistan ve 2003 yılında Irak işgali gibi İran çevresinde meydana gelen Batı hamleleri, İran'da gerek siyasiler gerekse toplum nezdinde Batılı ülkelere olan güveni tamamen yok etti. Bu işgallerin dolaylı yoldan asıl amaçlarının İran'ı zayıflatmak ve hatta yok etmek olduğunu düşünen İran siyaset aklı, kendisine yönelik her Batı hamlesinde farklı bölgelerden cevaplar vererek tepkisini ortaya koyuyor.

Bugün küresel çapta yaşanan bloklaşma eğiliminde İran'ın tercihi Rusya ve Çin gibi ülkeler oluyor. Tersinden bakıldığında Rusya gibi küresel iddia sahibi güçlerin bölgesel nüfuzlarını arttırmada yerel devletlere dayanma zorunluluğu, İran'ı ister istemez uluslararası çekişmenin tam merkezine taşıyor.

Nükleer kriz

İran'ın ilk nükleer çalışmalarının başladığı 1950'lerde sıkı bir ABD müttefiki olması, krizin başlangıcını bu tarihlere kadar götürüyor. Kendi müttefikini bölgede aktif ve donanımlı bir güç haline getirmek isteyen ABD'nin desteğiyle 1950'lerde başlatılan "Barış için Atom" programının bir parçası olarak 1968 yılında Tahran Üniversitesi'nde reaktör inşa çalışmalarına başlanmış, 1975 yılında da bilimsel bir anlaşma ile İran bilim adamlarının MIT üniversitesinde eğitilmeleri konusunda uzlaşılmıştı.

1974 yılında diğer bir Batılı müttefik olan Almanlarla iş birliği çerçevesinde Buşehr'de bir nükleer tesis kurulması çalışmalarına da eş zamanlı olarak başlandı. Aynı yıllarda (Şah döneminde) ABD ve Avrupa ülkeleri ile ortak anlaşmalar çerçevesinde 20 nükleer santral kurulması ve nükleer teknoloji transferi konusunda iş birliği de çoktan başlatılmıştı.

1979'daki devrimin ardından çalışmalarını bir süre askıya almak zorunda kalan İran, söz konusu teknolojiyi elde etmek amacıyla 1992 yılında Rusya ile Buşehr için anlaşma imzalayıp çalışmalara yeniden başladı. Aynı dönemde Rusya ile birlikte Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerle de iş birliği süreci başlatıldı. 2000 yılında, kendi ülkesini yeniden Ortadoğu'da etkin bir güç yapmak isteyen Vladimir Putin, Rusya'nın bölgesel çıkarları adına İran'la olan anlaşmayı daha da genişleterek iki ülke arasında bundan sonraki süreçte derinleşecek ilişkilerin temelini güçlendirdi.

İran ile bazı Batı ülkeleri arasında nükleer santral inşa etme konusunun ciddi anlamda bir çatışma mevzusu olmaya başlaması, 2000'li yıllarla birlikte gelişen bir durumdur. İran'ın artan bölgesel nüfuzu ve İsrail'e yönelik tehditleri, Batılı ülkeleri harekete geçirmiş ve İran'a yönelik bir baskı politikası uygulamaya konulmuştu. Rusya'nın da aynı yıllarda Ortadoğu'da Batı çıkarlarıyla çelişik bir siyaset izlemesi, İran-Rusya ikilisini hedef haline getirdi.

2002 yılında, İran Ulusal Direniş Konseyi'nin eski üyesi Alireza Cafarzade'nin Natanz ve Arak'ta İran'ın gizli nükleer silah edinme programı olduğu şeklindeki açıklamaları üzerine önemli bir kriz ortaya çıktı. 2003 yılının Ekim ayında Almanya, Fransa ve İngiltere (AB-3 grubu) tarafından oluşturulan bir heyet, İran'ın nükleer silah edinme programını durdurmasını sağladı. 2004 yılında AB-3 grubuyla yeni bir mutabakata varan İran, uranyum zenginleştirme programının denetimine izin verdi. Fakat 2005 yılında, Mahmut Ahmedinejad'ın İran'ın sivil amaçlarla nükleer teknoloji edinme hakkı olduğunu söyleyerek programı yeniden başlatması üzerine, pazarlıklar zorlu bir döneme girdi.

Ahmedinejad'la birlikte denetimlerin askıya alınmasından rahatsız olan ABD ve İsrail, İran'a karşı askerî güç kullanma tehdidinde bulunsalar da bu tehdit gerçekleşmedi. Aralık 2006'da BMGK'nın çıkardığı bir kararla İran'a nükleer malzemelerin ve balistik füzelerin satışı engellenerek UAEA'nın belirlediği uranyum zenginleştirme programının yeniden askıya alınması öngörüldü. İran, BMr kararı üzerine, programını UAEA'nın denetimine tekrar açarak anlaşmayı kabul etti.

2009 yılında Barack Obama'nın ABD başkanı seçilmesiyle yeni bir döneme girmesi umulan küresel ilişkilerde, Rusya'nın Obama'yla yapılan görüşme sonrasında ABD'nin Füze Kalkanı Projesi'ni askıya alması karşılığında İran politikalarını revize edebileceğini göstermesi pazarlıkların yönünü etkiledi.

Rusya'nın da işin içine katıldığı P5+1 ülkeleri ile İran arasındaki nükleer pazarlıklar, dönemsel olarak Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerin başını çektiği farklı inisiyatiflerle uluslararası siyasetin öncelikli konularından biri haline geldi.

İran, nükleer enerji ve uranyum zenginleştirme programındaki amacının nükleer silah geliştirmek olmayıp sadece nükleer teknoloji elde etmeye yönelik olduğunu açıklasa da başta Batılı ülkeler olmak üzere kimseyi bu duruma ikna edemedi. Hukuki olarak uluslararası hukuk ve anlaşmalara göre İran'ın uranyum zenginleştirmesinde hiçbir engelleyici hüküm bulunmuyor. Ancak Batılı ülkelerin güvensizliği ve İran gibi Batı karşıtı bir rejimin bu atık maddeleri nükleer bomba yapımında kullanması korkusu, sorunu kriz boyutuna taşıdı.

İran dış politikası söz konusu olduğunda Batı ile ilişkiler hep inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Devrime kadar en hararetli Batı müttefiki olan İran, son 35 yıldır Asya'nın büyük güçleriyle ittifaka yöneldi. Bu yönelim, İran'ı bölgesel ve uluslararası birçok sorunda Rusya ve Çin'in desteğine muhtaç hale getirdi.

Son anlaşma ile İran'ın bölgesel yükselişi hızlanacak ve Ortadoğu'daki mevcut çatışmalarda daha avantajlı konuma geçecek gibi görünüyor. Batı ambargosunun kalkması sonrasında İran'ın yeni bir askerî ve ekonomik güç olarak bölgede yükselişiyle Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerle yaşadığı rekabet yeni bir boyut kazanacak. Türkiye ile Batı ülkeleri arasında yaşanan soğukluğun tersine İran'ın Batı nezdinde daha "sevimli" hale gelmesi, Ortadoğu'daki iç dengeleri tamamen değiştirecek...